

FREGE O VÝZNAME

Marián ZOUHAR*

FREGE ON MEANING

Though Frege's second semantical theory is worked out excellently, he did not precisely and explicitly answer the question, which of the two semantical notions he used in his semantics - sense and reference -, could be taken as proper explication of an intuitive notion of meaning. Intuitively, meaning of a word can be connected with an understanding of the word: if we understand the word, we know its meaning. Our problem seems to be acute in connection with present tendency to render words "meaning" and "význam" as proper translations of German word "*Bedeutung*", used by Frege to refer to named or signed objects (i. e. word's referent or denotation). Frege's basic concepts of both periods of developing of his thinking - *Inhalt*, *Sinn* and *Bedeutung* -, having been outlined, the author tries to explicate this intuitive notion of meaning as word's content, or word's sense and reference, respectively. This attempt is aimed to give a possible Frege's answer to the above question. Then the discussion about a few counter-arguments follows and its main profit is in illumination of some less clear aspects of our interpretation of Frege's conceptual apparatus. In the end the author argues that the word "meaning" as translation of "*Bedeutung*" does not cohere with Frege's possible intentions, and defends the words like e. g. "denotation" as much better and clearer translations than the above one.

Všecobecne môžeme u Fregeho identifikovať dve sémantické koncepcie zodpovedajúce dvom vývinovým štádiám jeho myslenia. Na ich rozhraní stojí stať *Über Sinn und Bedeutung* (1892), kde pomerne dôkladne načrtol a rozpracoval sémantickú teóriu, ktorej konceptuálny skelet tvorí dvojica pojmov *Sinn* (zmysel) a *Bedeutung* (denotát). Je síce pravda, že s nimi operuje už v prvej koncepcii, predloženej napríklad v *Begriffsschrift* (1879), no až tu nadobúdajú špecifický technický význam, ktorý vystupuje do popredia predovšetkým pri tomto druhom pojme. Keď si uvedomíme, že slovenským ekvivalentom nemeckého výrazu "*Bedeutung*" je "význam", zaujme nás otázka, či chce pomocou svojho konceptu explikovať intuitívny pojem »význam«. Frege však priamo explicitne nezdôrazňoval túto súvislosť medzi oboma pojmami, a preto sa musíme nepriamymi cestami pokúsiť zistiť, aká odpoveď by bola najpravdepodobnejšia. Niektoré myšlienky z prvého obdobia však mnohé o tomto probléme napovedajú, a preto sa ich pokúsime dať do súvisu s ideami z druhej koncepcie.

Predtým však aspoň rudimentárne naznačme, aký je vôbec význam slova "význam".

I. Intuitívna charakterizácia pojmu »význam«

Funkcia jazyka ako *komunikačného* prostriedku spočíva na prenose a komunikácii istých *objektívnych* obsahov - *významov*. Komunikácia je možná najmä preto, že tieto obsahy sú objektívne. Ak by boli významy jazykových zvrátov subjektívne, nemohli by sme hovoriť o úspešnej komunikácii (azda okrem samomluvy), pretože poslucháč by zrejme nedokázal porozumieť vetám, ktoré použil hovorca, resp. v prípadoch, keď obaja používajú tie isté znaky, avšak s inými významami, jeden by druhého nesprávne porozumel.

Význam je v bežnom intuitívnom chápaní (budem ho označovať ako "význam₁") to, čo poznáme, keď výrazu rozumieme; výrazu rozumieme na základe jeho významu₁. Tento dôležitý aspekt je transparentný, napr. keď sa učíme cudzí jazyk alebo pri preklade z jedného jazyka do druhého. Oba prípady sú možné zrejme práve preto, že sa mení iba znakové kódovanie tých istých významov₁ v rôznych jazykových systémoch. Fakt, že vieme správne preložiť vety z jedného jazyka do druhého, ukazuje, že týmto vetám rozumieme, poznáme významy₁ jednotlivých zložiek vety, a takisto vieme, ako sa v danej vete prípadne pozmenia, keď zohľadníme syntaktické usporiadanie tejto vety, kontext jej použitia atď. V takom prípade sme *kompetentnými* používateľmi daného jazyka.

Človek, ktorého materinským jazykom je slovenčina, porozumie vete

(1) Jeden zo zakladateľov modernej sémantiky bol Nemeec

tak, že jej významom₁ je »jeden zo zakladateľov modernej sémantiky bol Nemeec«. Podobne, pokiaľ tiež rozumie angličtine, vie, že veta

(2) One of the founders of modern semantics was a German

preložená do slovenčiny, znamená to isté, čo veta (1). Takže každý kompetentný používateľ určitého jazyka J akceptuje pre danú vetu "p", ktorej významom₁ je p, tvrdenie

(T) výrok "p" z J znamená, že p.

Keď tento používateľ pozná tiež jazyk K, do ktorého patrí výrok "q", môže na základe platnosti tvrdenia

(P) výrok "p" z J je v J správnym prekladom výroku "q" z K

akceptovať

(T') výrok "p" z J má *ten istý* význam ako výrok "q" z K.

Z toho vidieť, že konkrétny význam_i nie je imanentnou súčasťou iba daného výrazu z určitého jazyka, čiže nepatrí len tomuto výrazu, ale je uchopiteľný znakovodlišími výrazmi v jednotlivých jazykoch (často sa to stáva i v tom istom jazyku).

Význam_i výrazu je teda objektívna entita existujúca nezávisle od konkrétneho jazykového uchopenia. Túto podmienku však spĺňajú aj empirické entity, fyzické predmety či udalosti a procesy. Zdá sa, že by sme ale s veľkými problémami mohli stotožniť význam_i výrazu s fyzickým predmetom, na ktorý sa tento výraz vzťahuje. Napríklad individuové deskripcie spravidla označujú individua, ale keď sa vyskytne taká deskripcia, ktorá neoznačuje žiaden predmet ani inú entitu, hoci je správne utvorená na základe platných gramatických, syntaktických a sémantických pravidiel daného jazyka, rozhodne nepovieme, že nemá význam_i. Už len tá skutočnosť, že dokážeme posúdiť, či spomenuté pravidlá sú adekvátne aplikované znamená, že sme danému výrazu museli porozumieť, čiže museli sme identifikovať jeho význam_i. Určite sa tak nestalo na základe označeného predmetu.¹

K takému záveru môžeme dospieť aj inou cestou, keď jednoducho významu_i uprieme mnohé črty spájané s empirickými entitami, ktoré príslušnými výrazmi môžeme nanajvýš označiť. Vtipne, ale pregnantne sa k tomu vyjadril Ryle:

[...] to, čo sa vyjadruje určitým anglickým zvratom, rovnako ako každou parafrázou alebo jej prekladom, nie je nič, čo má plúca, priezvisko, dlhé nohy a opálenú tvár. Ľudia sa rodia a zomierajú a niekedy nosia čizmy; významy sa nerodia a nezomierajú a nikdy nenosia čizmy, ale ani nechodia bosé. (pozri [13], 104)

V tejto poznámke je zdôraznený zrejмый rozdiel medzi fyzickým predmetom a významom: keď tento predmet zanikne, neznamená to, že

slovné zvraty, ktoré ho označujú, stratia svoj význam. Sú preto významy večné? Snáď áno, ale možno ani nie; nech už je to akokoľvek, ich "život" a prípadný "zánik" sa výrazne líšia od života a zániku empirických entít.

Takisto je to aj s výrokmí a entitami, ktoré označujú - pravdivosťnými hodnotami. Tvrdenie, že určitej vete neporozumieme skôr, než uchopíme jej pravdivosťnú hodnotu, je však pochybné. Sú totiž aj výroky, ktorých pravdivosťnú hodnotu nepoznáme, a predsa patria do konkrétneho jazyka a v tomto jazyku aj niečo znamenajú. Rozumieme tiež rôznym iným typom viet, ktorým sa pravdivosťná hodnota nedá priradiť: otázky, žiadosti, rozkazy, zvolania, atď. Vo všeobecnosti teda význam₁ nemôžeme stotožniť ani s takým druhom ideálnych entít ako sú Pravda a Nepravda.

Ukázalo sa, že podľa intuitívneho chápania, vzťah »znamenania« sa odlišuje od vzťahu »označovania«, a preto k vyššie uvedeným podmienkam pridávame ďalšiu, a to, že významom₁ výrazu nie je ním označený predmet.

II. Fregeho "BEDEUTUNG": "význam" alebo "denotát"?

Výraz "*Bedeutung*", ktorého slovníkovým prekladom je slovenský "význam", Frege vzťahol práve na označené predmety: vlastné mená a individuové deskripcie označujú individuá, funkcionálne výrazy zasa funkcie (v špeciálnych prípadoch pojmy) a výroky pravdivosťné hodnoty. Toto hľadisko výrazne kontrastuje s predchádzajúcim opisom významu₁. Preto mnohí pri preklade Fregeho termínu "*Bedeutung*" siahnu po nejakom inom, podľa nich adekvátnejšom ekvivalente.² Niekedy sa však stretávame aj s prekladom ako "význam", čo je podnetom na otázku, aký by mal byť vzťah medzi označeným predmetom a významom vo Fregeho koncepcii. Inými slovami: Možno pokladať Fregeho *Bedeutung* za explikát významu₁? Alebo: Chcel Frege svojím *Bedeutung* explikovať významu₁?

Tu sa však musíme mať na pozore, pokiaľ ide o samotnú explikáciu. Totiž, na uvedené otázky budeme musieť evidentne odpovedať záporne, ak si explikáciu predstavujeme tak, že Frege pokladal *Bedeutung*, označený predmet, za významu₁, teda, že taký predmet má tie črty a charakteristiky, ktoré sme vyššie pripísali významu₁. Ako vyplynie z ďalších úvah, Frege si jasne uvedomoval, že označený predmet nie je vždy kognitívne prístupnou entitou, a teda by nemohol byť vždy garantom porozumenia príslušnému výrazu. Podobne tiež ostatné črty pripísané významu₁, môžeme nájsť v zmysle výrazu. V tomto prípade skôr druhá entita, ktorá vystupuje vo Fregeho sémantike - zmysel výrazu -, by bola **explikátom** významu₁.

Podobný spôsob pýtania sa však má isté opodstatnenie, keď uvedené otázky trochu preformulujeme. Treba zistiť, či Frege mohol chápať význam výrazu širšie než sme vyššie opísali význam₁, a teda či do takéhoto širšieho ponímania by mohol byť zahrnutý aj denotát výrazu. V takom prípade už nemôžeme hovoriť o explikácii v pravom zmysle slova, keďže sa tu nespresňuje pojem »význam₁«, a takisto ani pojem »Bedeutung« nie je spresnením ničoho. Skôr treba hovoriť o **doplnení**, lebo možný fregeovský pojem »význam« je komplexnejší než pojem »význam₁«. Ak sa teda spýtame: "Chcel Frege svojim *Bedeutung* **doplniť** význam₁?" alebo "Možno pokladať Fregeho *Bedeutung* za **doplnenie** významu₁", tak vlastne chceme vedieť, či možno do Fregeho koncepcie vsunúť širší pojem »význam«, na základe ktorého by sa dalo lepšie porozumieť niektorým typom výrazov.

V záujme jasnosti a prehľadnosti graficky zdôrazním používanie výrazov "**explikácia**" a "**doplnenie**" vo vyššie uvedených významoch (to isté platí aj o tvaroch, ktoré sú z nich utvorené). Pochopiteľne, okrem obsahu, zmyslu, či denotátu, môžu k významu výrazu patriť i ďalšie zložky, ako zafarbenie a pod. Aby sme sa vyhli istým nejasnostiam, upozorňujem, že keď hovorím o význame, mám na mysli výlučne *kognitívnu* zložku významu.

Sledujme teraz, akými rôznymi výrazmi sa prekladá Fregeho "*Bedeutung*". Slovenský preklad state *Über Sinn und Bedeutung* (pozri [9], preložil A. Riška) je nadpísaný "O zmysle a denotáte". Angličtina má bohatší register termínov, ktoré sú významovými ekvivalentmi slovenského "denotát". Okrem najbežnejšieho "*reference*" sa objavujú aj iné. Napríklad u Russella v článku *On Denoting*, pri kritike Fregeho nachádzame termín "*denotation*"; takisto aj u Churcha v *Introduction to Mathematical Logic* a inde; Carnap v *Meaning and Necessity* zavádza výraz "*nominatum*". Keď nahliadneme do anglických prekladov Fregeho prác, zvyčajne sa stretneme s termínom "*reference*". Prvý Blackov preklad state *Über Sinn und Bedeutung* má názov "*On Sense and Reference*" (In: **Translations from Philosophical Writings of Gottlob Frege**, 1966, 56-78). Analogicky sa používa aj v preklade článku *Der Gedanke* od A. a M. Quintonovcov (pozri [10]). Do veľkej miery to ovplyvňovali aj vydavatelia: napríklad, zatiaľ čo vo vydaní anglického prekladu Fregeho korešpondencie (Oxford, 1980) sa v liste Jourdainovi (preložil Hans Kaal) uvádza výraz "*meaning*", vo vydaní toho istého prekladu v zborníku *Meaning and Reference* (Oxford, 1993), čítame "*reference*". Vo svojom druhom preklade (napr. In: **Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy**, Oxford, 1984), Black však nahrádza výraz "*reference*" slovom "*meaning*". Ale ako je dobrým zvykom, uvádza sa, že výraz "*meaning*", hoci je prekladom "*Bedeutung*" podľa slovníka, nepoužíva sa vo

svojom obvyklom zmysle (tj. nevzťahuje sa na význam), a k tomu sa pripája poznámka, že Fregeho používanie tohto termínu má technický ráz (pozri poznámku 1 vo vydaní listu Jourdainovi v *Meaning and Reference*). Podobne hovorí Gareth Evans vo svojej knihe *The Varieties of Reference* (Oxford, 1982), kde pri interpretácii Fregeho koncepcie dokonca graficky zdôrazňuje netradičné použitie "meaning" ako "Meaning".

Spomínaný technický ráz zrejme spočíva v tom, že z množiny istých entít sa vyberie práve jedna, ktorá plní úlohu denotátu určitého výrazu (platí to všeobecne pre vlastné mená). Týmto daný predmet oproti ostatným z istej množiny nadobúda významnejšie postavenie práve ako denotát tohto výrazu. Neskôr však uvidíme, že toto významnejšie postavenie môžeme niekedy spájať s rozumením výrazu (nie však s celkovým významom!).

V posledných rokoch sa v českých filozofických kruhoch zaužíval výraz "význam" ako preklad pôvodného "Bedeutung" (pozri napr. [3], [11], [12], [15], Peregrinovu knihu *Logika ve filozofii, filozofie v logice* (1992), či Fialov preklad state *Über Sinn und Bedeutung* ako *O smyslu a významu* (In: *SciPhi* 4, 1992, 33-75; publikovaný je paralelne s nemeckým originálom)). Ale napríklad P. Tichý ešte roku 1988 používa vo svojej monografii [14] anglické "reference", čo zodpovedá slovenskému "denotát":

Podľa Fregeho novej teórie, denotátom znaku "(2.2)-3" je číslo 1. (pozri [14], 19)³

Keď P. Materna hovorí v [11] o *Bedeutung*, používa slovo "Význam" (a to kurzívou a s veľkým V), dokonca pripomína jeho technické použitie. Pozastavuje sa však nad tým, že *Význam* je niečo iné ako význam: sám uvádza, že od poznania *Významu* nezávisí, či výrazu rozumieme alebo nie (pozri [11], 32-33). Toto počudovanie vyplýva zo snahy pripodobniť *Význam* významu. V jeho stati *The Modes of Presentation: Concepts* (In: **Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning** (390-405)), kde kritizuje Blackove a Geachove používanie "meaning" ako ekvivalentu k "*Bedeutung*" však láto tendencia úplne abscentuje: používa tu výraz "reference".

Závažnejší je však posun v Tichého stati [15], s niektorými nepríjemnými dôsledkami. Výraz "reference" nahradil termínom "meaning", resp. "význam", a navyše badať silnú tendenciu nechápať "meaning" ("význam") v jeho technickom použití, ale viac-menej doslovne a intuitívne, ako to vyplýva z nasledujúceho citátu:

[...] je jistě bizarní říkat, že Georg Bush, tento člověk, je významem fráze "prezident USA" a že někdo, kdo neví, že Georg Bush je tím člověkem, který vyhrál poslední volby, neví, co fráze "prezident USA" znamená. Z toho by vyplývalo, že například když se zeptá "Kdo je prezidentem USA?", nezná význam své vlastní otázky. Tohle je ale přitom přesně to, co Frege tvrdí. (pozri [15], 149)

Ak by Tichý slovo "význam" používal v technickom zmysle, nemohol by argumentovať, že pýtajúci sa nepozná význam svojej otázky, pretože Frege výslovne dokazuje, že otázky nič neoznačujú (nemajú denotát, *Význam*). V štúdiu [10] Frege uvádza, že tvrdiť môžeme niečo len v takej vete, ktorá má denotát, čiže pravdivostnú hodnotu. Pravdivosť alebo nepravdivosť môžeme však prisúdiť len takej vete, ktorá má formu oznamovacej vety (výroku). Preto len výroky majú denotát, pravdivostnú hodnotu, keďže niečo tvrdíme len v nich (bližšie pozri [10], 293-295⁴). Pretože otázky majú opytovaciu formu, k denotátu (ľubovoľnému, nielen k pravdivostnej hodnote) nemôžeme dospieť. Podobne to platí pre žiadosti, rozkazy, zvolania atď. Zdá sa teda, že Tichého používanie daného slova má netechnický charakter a chce vo všeobecnosti ukázať, že označený predmet má, okrem iného, aj významotvorný aspekt (v intuitívnom chápaní), takže jeho uchopenie je predpokladom úspešnej komunikácie. Z toho plynie jeden závažný dôsledok: podľa Tichého interpretácie. Frege zastával teóriu, že rozumieme len oznamovacím vetám, a aj to len niektorým - tým, ktorých pravdivostnú hodnotu poznáme. U Tichého teda sledujeme výraznú tendenciu pokladať Fregeho *Bedeutung* za **explikát** pôvodného významu₁, a navyše tendenciu opisovať tento zámer ako Fregeho vedomé rozhodnutie.

Taktiež Peregrin v stati [12], kde sa stručne zmienil aj o Fregem, pokračuje v tendencii pripisovať mu pokus **explikovať** význam₁ pomocou *Be-*
deutung. Píše, že Fregeho koncepcia

[...] vede k chápaní významu, ktorému se později začalo říkat *extenzionální*. Podle tohoto pojetí je významem jména (jmenné fráze) pojmenovávaný předmět [a podobne pre ostatné typy výrazov - M. Z.]. [...] Bylo ovšem od počátku zřejmé, že takto chápaný význam není rozumnou explikací významu v intuitivním slova smyslu - věty se stejnou pravdivostní hodnotou zcela zřejmě mít tentýž význam nemusejí. (pozri [12], 333)

Peregrin teda naznačuje, že Frege urobil chybu, keď stotožnil označený predmet (denotát) s významom₁. Chcel však Frege toto naozaj urobiť? Ved' keď sa bližšie pozrieme na jeho koncepciu, skôr zmysel výrazu by sme mohli

pokladať za **explikát** významu, Peregrin však túto **explikáciu** vzťahuje na označenú entitu (denotát výrazu). Takýto predmet nie je rozumnou **explikáciou** významu, no Frege sa azda nemôže tomuto nedostatku vyhnúť (čo chcel Peregrin zrejme naznačiť).

Pekný príklad, ktorý ukazuje, k čomu vedie takáto terminológia, môžeme nájsť v článku [3] od Marie Duží. Uznáva, že význam výrazu treba spájať s rozumením tomuto výrazu. Tvrdí pritom, že

v klasickém pojetí je významem výrazu to, co výraz označuje (pozri [3], 101),

no zároveň sa nezmieňuje, o ktoré "klasické pojetí" ide. Tradične sa sem zvykne radiť Frege a Russell, a preto sa obráťme k nim. Lenže Russell tvrdí, že deskripcie nemajú význam (Duží o klasickom chápaní: významom deskripcie je označené individuum) a významom vety je propozícia (Duží: významom vety je pravdivostná hodnota). Zjavne teda Russella môžeme sponedzi klasikov vyradiť (určite nezaslúžene). Zostáva nám Frege. S úplnou samozrejmosťou M. Duží tvrdí, že Frege rozlišuje medzi dvoma druhmi významu: významom a zmyslom. Závisí od kontextu, či významom výrazu je označený predmet (v terminológii M. Duží: význam) - to je v prípadoch, keď sa tento výraz vyskytuje v extenzionálnych kontextoch (Frege taký denotát nazýva "obvyklý denotát") - alebo zmysel, ktorý ním však je vtedy, keď je príslušným výrazom označený, nie vyjadrený, teda keď sa tento výraz vyskytne v neextenzionálnom kontexte - vtedy ide o tzv. nepriamy denotát (pozri [3], 102). Je na čitateľovej dobrej vôli, aby vypátral, čo myslí autorka pod jedným a čo pod druhým použitím výrazu "význam". Marie Duží sa taktiež nenamáhala zistiť, či označená entita je pre Fregeho významom alebo nie.

Zásadná chyba, ktorá sprevádza úsilie českých filozofov, je hovoriť o **explikácii** vo vzťahu k Fregeho *Bedeutung*. To už vopred predpokladá, že zmyslu alebo *vyjadrenej* entite je odopretý významotvorný charakter. Ak teda výrazy "význam" a "*meaning*" nemajú iba poukazovať na prekladateľovu snahu držať sa litery Fregeho textov, potom sa musíme pokúsiť zistiť, či Frege zamýšľal svojím "*Bedeutung*" aspoň *doplniť* pojem význam, **Doplnenie** necháva priestor aj pre prípadné zaradenie zmyslu k významu výrazu. Preto by sme mali sledovať, ako Frege termín používa, a to v oboch naznačených etapách vývoja svojho myslenia.

III. INHALT (obsah) ako význam v BEGRIFFSSCHRIFT

Centrálnym pojmom Fregeho prvej sémantickej teórie, ktorú predložil napr. v [5] (1879), je *obsah* (*Inhalt*) výrazu. Všeobecne môžeme obsah charakterizovať ako nejakú mimolingvistickú entitu, na ktorú sa vzťahujú jazykové výrazy. Pochopiteľne, rôznym typom výrazov patria aj adekvátne typy týchto entít: funkcionálne výrazy sa vzťahujú (označujú) na funkcie, individuové vlastné mená či individuové deskripcie zase na individuá (a tie môžu v kontexte zloženého výrazu vystupovať ako argumenty funkcií). Pri vetách sa musíme mať viac na pozore. Fregemu ide v prvom rade - v rámci presadzovania ideí logicky dokonalého jazyka, ku ktorej sa neskôr vrátíme - o výroky, ktoré majú pravdivostnú hodnotu, čiže o výroky, s ktorými spájame *súdy* (*Urteilen, judgements*). Najdôležitejšou zložkou súdu je tzv. *usudzovateľný obsah* (*beurteilbarer Inhalt*), o ktorom je však známe, či je pravdivý alebo nepravdivý (pravdivostná hodnota je teda druhou zložkou), a preto vo vete s takým obsahom možno niečo tvrdiť alebo popierať. Sú však aj vety, v ktorých sa nič netvrdí ani nepopiera, ktoré nemajú pravdivostnú hodnotu. Ale aj tieto vety majú usudzovateľný obsah, no keďže nie sú pravdivé ani nepravdivé, nanajvýš v nás evokujú iba kombináciu istých predstáv (*Vorstellungen*). Ešte treba dodať, že usudzovateľný obsah utvára funkcia a jej argument (argumenty), keďže veta pozostáva z určitého funkcionálneho výrazu a mena (mien).

Hneď v úvodných paragrafoch Fregeho *Begriffsschrift* sa stretávame s dôležitým intuitívnym priblížením pojmu »obsah«. O dvoch druhoch znakov - premenných a konštantách - napísal:

Všetky znaky, ktoré používam preto rozdeľujem na *tie, pod ktorými môžeme rozumieť rozdielne predmety a tie, ktoré majú úplne určený význam*. Prvé sú *písmená* a slúžia predovšetkým na vyjadrenie *všeobecnosti*. Ale aj keď nezáleží na tom, ako je určený význam nejakého písmena, musíme nástojiť na tom, že v rámci daného kontextu si písmeno *uchováva* svoj význam keď ho už raz nadobudlo.⁵ (pozri [4], 11)

Frege v súvislosti s obsahom výrazu (nejakým predmetom) používa v tejto pasáži dvojicu nemeckých termínov "*Sinn*" a "*Bedeutung*". Ilustruje tak skutočnosť, že obsah výrazu pokladá v *Begriffsschrift* za jeho *význam* (skrátene: "význam_b"). Výrazy "*Inhalt*", "*Sinn*" a "*Bedeutung*" v tejto prvej fáze vystupujú v podstate ako synonymá, pričom druhé dva Frege používa len ilustratívne, na intuitívne osvetlenie jeho chápania prvého výrazu.

Frege si však uvedomuje, že takýto obsah nemusí byť výlučnou zložkou významu. V istých prípadoch je jeho neoddeliteľnou súčasťou napríklad expresívna, básnická zložka, ktorá pôsobí imaginatívne. Tieto aspekty však nie sú *logicko-sémanticky* relevantné, a preto Frege svoju pozornosť sústredil len na tzv. *pojmový obsah* (*begrifflichen Inhalt*) (pozri [4], 12 alebo [5], 3). Platí, že dva rôzne výrazy s odlišnou expresívnou intenzitou môžu mať tožný pojmový obsah. Napríklad ak jedna veta je v činnom tvare a druhá pozostáva z rovnakých slov, len sloveso je v trpnom rode a veta má preto náležite zmenený slovosled, znamenajú (*bedeuten*) či vyjadrujú (*ausdrücken*) ten istý pojmový obsah. Takže Fregeho používanie slov "*Sinn*" a "*Bedeutung*" sa vzťahuje na pojmový obsah a chce zdôrazniť, že takýto pojmový obsah je tým druhom významu - významom_B -, ktorý je v centre jeho pozornosti.

Podľa Fregeho chápania významu_B, môžeme všeobecné tvrdenie (T) upraviť tak, že výraz znamená (*bedeuten*) svoj obsah (*Inhalt*). Pre výroky so súdmi platí:

(T₁) výrok "*p*" z J znamená svoj obsah *p* spolu s identifikovanou pravdivostnou hodnotou.

(Zvrat "identifikovaná pravdivostná hodnota" používam v takom zmysle, že pravdivosť alebo nepravdivosť danej vety sme *zistili*, hoci veta má pravdivostnú hodnotu aj vtedy, keď sme ju ešte nemuseli určiť. Pod "identifikáciou" mám teda na mysli istý vzťah k ľudským kognitívnym schopnostiam.) Pre ostatné (oznamovacie) vety platí:

(T₂) výrok "*q*" z J znamená svoj obsah *q*,

kde ešte pravdivostná hodnota vety nie je známa, hoci ju bezpochyby má.

IV. SINN a BEDEUTUNG

V druhom štádiu (cca po roku 1890) výrazy "*Sinn*" a "*Bedeutung*" nadobúdajú špecifické, podstatne významnejšie postavenie. Vytlačajú totiž výraz "*Inhalt*" z jeho doterajšej pozície ako centrálného sémantického termínu. Tradične sa prezentuje názor, že ide o úplne nový koncepčný prístup. Pokúsim sa ukázať, že tento názor len sčasti vystihuje skutočnosť.

Oproti prvej koncepcii tu vystupuje celkom nový typ logicko-sémantickej entity - *zmysel* (*Sinn*) výrazu. Aj keď Frege tento pojem nedefinoval,

predsa však ho aspoň charakterizoval ako *spôsob danosti* označeného predmetu (tj. *denotátu* (*Bedeutung*)). Takže zmysel dáva do vzťahu príslušné meno, ktorým je vyjadrený, s určitým predmetom, ktorý má byť týmto menom označený.⁶ Lenže dôležitosť a potrebnosť spomenutej charakteristiky u Fregeho vystupovala do popredia už v čase písania práce *Begriffsschrift*. Práve v štádiu, keď explikoval identitu " $a=b$ " (§8), uvedomil si túto užitočnosť, lebo identita sa vzťahuje na to, že dva *odlišné* výrazy majú *ten istý* obsah (*Inhalt*):

Takže potreba znaku identity obsahov spočíva na nasledujúcej úvahe: ten istý obsah môže byť úplne určený rôznymi spôsobmi; ale to, že v konkrétnom prípade *dva spôsoby jeho určenia* naozaj vedú k *tomu istému výsledku*, je obsahom *súdu*. Pred utvorením tohto súdu musíme pripísať dve rôzne mená korešpondujúce dvom spôsobom určenia obsahu tomu, čo tieto spôsoby určujú. (pozri [4], 21)

Ak už roku 1879 hovorí Frege o spôsobe danosti (určenia obsahu), ktorý spája s príslušným menom, tak významnú časť obratu jeho myslenia tvorí asi to, že si uvedomil potrebu kodifikovať určitú logicko-sémantickú entitu, ktorá by bola nositeľom tejto charakteristiky. Možno práve preto, že táto charakteristika mala v jeho prácach už istú tradíciu a postavenie, príliš sa nenamáhal s predkladaním definície zmyslu výrazu: pre jeho účely stačilo, ak čitateľ dokázal pochopiť túto charakteristiku.

V. Explikácia A

Frege sa neuspokojil s tým, že "*Sinn*" a "*Bedeutung*" nahradili pôvodný "*Inhalt*"; chcel, aby pojmy »*Sinn*« a »*Bedeutung*« boli explikátmi pojmu »*Inhalt*«:

Keď som písal *Die Grundlagen der Arithmetik* [publikované v roku 1884 - M. Z.], ešte som nerozlišoval medzi zmyslom a denotátom, takže pod výrazom "obsah možného súdu" som spojil to, čo teraz označujem odlišnými výrazmi "myšlienka" [*Gedanke*] a "pravdivostná hodnota". (pozri [8], 187)

Frege ďalej spresňuje svoje stanovisko, že ide o explikáty, ako to vyplýva z jeho poznámok z roku 1910. Pochádzajú z Fregeho komentára k stati Philipa Jourdaina *The Development of the Theories of Mathematical Logic and the Principles of Mathematics* (In: **The Quarterly Journal of**

Pure and Applied Mathematics 43 (1912), 219-314). Jourdain niektoré Fregeho pripomienky uviedol ako poznámky pod čiarou. Vo forme poznámok pod čiarou boli publikované aj v [4]. Frege píše:

Namiesto "*beurtheilbarer Inhalt*" môžeme tiež povedať "*Gedanke*" (pozri [4], 11).

Bližšie sa tu špecifikuje, čo je explikátom čoho: myšlienka (*Gedanke*) explikuje usudzovateľný obsah, a teda pravdivostná hodnota ako denotát výroku explikuje pravdivostnú hodnotu ako súčasť jeho obsahu. Frege navyše ešte uznáva:

Je jasné, že v súde máme myšlienku, ktorá môže byť vyjadrená; ale máme tu ešte viac, a to rozpoznanie pravdivosti tejto myšlienky. (pozri [4], 11)

Z toho vyplývajú zaujímavé závery pre výroky, s ktorými spájame sudy a aj pre tie, s ktorými sudy nespájame.⁷

Keď Frege mohol explikovať význam_B nejakého výrazu pomocou úvah, ktoré sme zhrnuli do (T₁) a (T₂), zrejme môžeme povedať, že v prácach po *Über Sinn und Bedeutung* je podľa explikácie A významom (skrátene: "významom_{sg}") výroku, s ktorým spájame súd myšlienka (*Gedanke*) spolu s identifikovanou pravdivostnou hodnotou a významom_{SB} výroku, s ktorým spájame súd bez identifikácie pravdivostnej hodnoty, je samostatná myšlienka. Takže pre druhú koncepciu by Frege mohol poskytnúť nasledujúce **doplnenie** významu_i:

(T₃) výrok "*p*" z J znamená myšlienku, že *p*, spolu s identifikovanou pravdivostnou hodnotou;

prípadne pri výrokoch, ktorých pravdivostnú hodnotu nepoznáme, platí **explikácia** významu_i:

(T₄) výrok "*q*" z J znamená myšlienku, že *q*.

Tento záver môžeme podporiť Fregeho opisom (z roku 1910) jedného procesu, kde jeho dva stupne zodpovedajú dvom významom slova "znamenat'" v (T₃) a (T₄), a teda aj dvom významom výrazu "rozumiet'", ktoré z toho vyplývajú:

Musíme byť schopní vyjadriť nejakú myšlienku bez toho, aby sme ju prijali ako pravdivú. Ak chceme charakterizovať nejakú myšlienku ako nepravdivú, musíme ju najprv vyjadriť bez toho, že by sme ju tvrdili, potom ju negujeme a ako pravdivú tvrdíme myšlienku, ktorú takto získame. (pozri [4], 11)

Keďže najprv musíme byť schopní vyjadriť myšlienku ako takú, bez identifikácie jej pravdivostnej hodnoty, zrejme porozumieme danému súboru znakov na základe tejto vyjadrenej myšlienky. Frege by však povedal, že takéto porozumenie vedie len k tomu, aby sme si mohli niečo predstaviť. Ako je dobre známe, podľa Fregeho takéto porozumenie slovám náleží do oblasti umenia, a povzbudenie imaginácie je úplne postačujúcim produktom takéhoto rozumenia výrazu. Takže tu vyjadrujeme nejakú myšlienku bez toho, že by sme v nej niečo chceli tvrdiť alebo popierať. Nám však ide o poznanie, ako doznáva Frege. Preto je pre nás dôležité, aby sme vedeli odlíšiť vety, v ktorých sa o istých javoch tvrdí niečo pravdivo, od tých, v ktorých sa tvrdí nepravdivo. Nato, aby sme mohli odčleniť tento druhý súbor viet, musíme ich identifikovať ako nepravdivé. A nato, aby sme vedeli odčleniť jeden súbor viet od druhého, musíme prvkom jedného rozumieť *ako pravdivým* a prvkom druhého *ako nepravdivým*. Významom_{SB} tu naozaj bude myšlienka s identifikovanou pravdivostnou hodnotou, keďže musíme chápať negáciu tejto myšlienky ako pravdivú.

Na základe týchto úvah môžeme rekonštruovať schému rozumenia výrazu. Pritom je dôležité, či danému súboru znakov porozumieme ako výroku s nejakou pravdivostnou hodnotou alebo ako výroku bez nej, a v súvislosti s tým musíme rozlíšiť:

- (i) jednotlivé zmysly znakov patriacich do istého súboru znakov;
- (ii) sémantickú kategóriu tohto súboru znakov (či ide o vetu, a ak áno, o aký typ);
- (iii) zmysel tohto súboru (vety) ako *myšlienku*;
- (iv) pravdivostnú hodnotu vety.

Iba ak prejdeme bodmi (i)-(iv), môžeme porozumieť danému súboru znakov ako výroku s pravdivostnou hodnotou. Ak neuskutočnime krok (iv), stretávame sa s prípadom, keď máme oznamovaciu vetu a rozumieme jej (uchopíme jej význam) bez určenia jej pravdivostnej hodnoty. Bez fáz (iii) a (iv) máme nádej identifikovať daný súbor znakov ako opytovaciu, či rozkazovaciu vetu, alebo dokonca tak, že netvorí vetu žiadneho typu. Ak ide o iný

typ vety než oznamovaciu, nemôžeme jej zmysel identifikovať ako myšlienku (*Gedanke*)! Ak nedospejeme ani ku kroku (ii), potom nanajvýš identifikujeme prvky nejakého súboru znakov a ich zmysel, prípadne ich usporiadanie.

Tu treba zdôrazniť, ako to vyplýva aj z [4] aj z [9] atď., že Fregemu išlo o logicky dokonalý jazyk, kde každý výraz má denotát, čiže o také výroky, ktoré, keďže sú pravdivé alebo nepravdivé, sú relevantné pre poznanie. Preto musíme prejsť všetkými krokmi (i) až (iv) a identifikovať daný súbor znakov ako pravdivý alebo nepravdivý výrok a rozumieť mu ako pravdivému alebo nepravdivému výroku.

Uzavríme teda: z explikácie A vyplýva, že význam_{SB} výroku s identifikovanou pravdivostnou hodnotou tvorí jeho myšlienka spolu s touto pravdivostnou hodnotou, keďže myšlienka je explikátom usudzovateľného obsahu, ktorý môže byť pravdivý alebo nepravdivý. Význam_{SB} niektorých výrazov utvárajú aj ich zmysly a aj ich denotáty. Potom, význam_i výrazu (výroku), ktorý je **explikovaný** zmyslom výrazu, je niekedy **doplnený** aj denotátom tohto výrazu, no v niektorých prípadoch máme len samostatný zmysel ako **explikát** významu.

VI. Myšlienka a obsah výroku

Explikácia A však prekrýva isté významné rozdiely medzi prvou a druhou koncepciou.

Pozornosť si predovšetkým zaslúži okolnosť, že Fregeho *Gedanke* je entitou inej ontologickej kategórie než je usudzovateľný obsah výroku z prvej koncepcie, ktorý má byť explikovaný ako myšlienka *Gedanke*. Myšlienky sú obyvateľmi sféry abstraktných ideálnych entít (pozri [7]). Usudzovateľný obsah zase pozostáva z funkcie a argumentu (-ov). Argument funkcie, v podstate často empirický predmet, patrí zvyčajne do primárnej sféry fyzických entít. Hoci funkcie Frege zaraduje do tej istej sféry ako myšlienky, z dôvodov, ktorým sa tu nemôžeme podrobne venovať patria k inému typu než myšlienky - funkcie (a v druhej koncepcii aj pojmy) sú denotátmi výrazov, ktoré sú preto prístupné nášmu mysleniu až sprostredkované cez zmysly výrazov, zatiaľ čo myšlienky, a zmysly výrazov vo všeobecnosti, uchopujeme bezprostredne. Usudzovateľný obsah teda pozostáva z entít, ktoré by boli (a aj sú) v druhej koncepcii *označené* zložkami výroku. Myšlienku však tvoria entity *vyjadrené* danými zložkami vety. Frege teda nie celkom korektné v druhej koncepcii explikoval usudzovateľný obsah: zložky usudzovateľného obsahu by sme úspešnejšie našli vo sfére

denotátov než vo sfére zmyslov a myšlienok. Neskôr tento skok posúdime bližšie.

Ďalej stojí za pozornosť, že kým v prvej koncepcii vedľa seba, ako obsah výroku, koexistujú jednak obsahy zložiek vety a jednak jej pravdivostná hodnota, denotátom výroku v druhej koncepcii je samostatná pravdivostná hodnota (tj. výrok je menom pravdivostnej hodnoty), a tá je koncipovaná zmyslom vety. Takže, Frege vo svojej druhej koncepcii neakceptoval funkcie a argumenty - partikulárne denotáty častí vety - ako zložky denotátu vety, čiže ako entity, ktoré by mohol daný výrok označovať. Analogicky, nepatria ani k zmyslu výroku. V tejto súvislosti vyvoláva nejasný status denotátov častí vety problémy v iných partiách Fregeho teórie (čo kritizuje P. Tichý v [14]). Ich význam sa však prejavuje na inom mieste, keď Frege (implicitne) prijal pravidlo, že výrok *je o* denotátoch svojich zložiek.

Denotáty zložiek vety majú v druhej koncepcii ešte ďalšiu významnú úlohu: pokiaľ ide o výroky, dôležité je, či výsledkom aplikácie danej funkcie na určitý argument je pravdivostná hodnota Pravda alebo Nepravda, teda či opis stavu vecí, ako ho prezentuje daná veta, zodpovedá skutočnosti alebo nie. K tomuto závažnému výsledku mohol Frege dospieť len tak, že spomedzi funkcií vyčlenil jednu skupinu pozostávajúcu z tzv. *pojmov (Begriffe)*, ktorých hodnotou je pravdivostná hodnota (pozri [6], 30). To znamená, že Pravda a Nepravda sa u Fregeho stávajú legitímnymi obyvateľmi objektívneho univerza, ich ontologický status bol konštituovaný analogicky k iným entitám, ktoré sa označujú vlastnými menami (odtiaľ: aj výroky sú mená). Takže to, či myšlienka koncipuje pravdivostnú hodnotu Pravda alebo Nepravda nezávisí len od čisto sémantických faktorov, akým je vzťah medzi myšlienkou a príslušnou pravdivostnou hodnotou, ale i od empirickej skutočnosti, akou je opisovaný stav vecí.

No v čase písania práce *Begriffsschrift* Frege ešte pojmy v ich neskoršej podobe nepoznal, a preto výsledkom aplikácie funkcie na argument nebude pravdivostná hodnota. Frege pri výrokoch vlastne ani neuvažoval v týchto intenciách. Účelom relácie »aplikácia na« bolo dospieť, prostredníctvom *aplikácie funkcie na argument*, k výslednému denotátu individuových deskripcií, kde hodnotou funkcie je isté individuum. Pri výrokoch bolo dôležité iba to, či usudzovateľný obsah výroku možno zmysluplne tvrdiť alebo popierať: Frege v podstate necháva otázku pravdivostnej hodnoty otvorenú. Preto pravdivosť a nepravdivosť koexistuje ako istý prídavok, spolu s usudzovateľným obsahom, a je otázne, či zo sémantického hľadiska má pravdivostná hodnota aj nejakú ďalšiu úlohu okrem tej, že môžeme tvrdiť alebo popierať istý súd.

VII. Explikácia B

U Fregeho sa stretávame aj s inou predstavou o explikácii. V stati *Funktion und Begriff* (1891) sa priamo odvoláva na štúdiu *Über Sinn und Bedeutung* (1892), ktorú už mal pripravenú na uverejnenie, a teda výrazy "*Bedeutung*" a "*Sinn*" tu chápe už po novom. Preto stojí za zmienku nasledujúci citát, kde uvažuje o obsahu (*Inhalt*), resp. o denotáte (*Bedeutung*) nevyrokových vlastných mien (mien indivíduí, nie pravdivostných hodnôt):

Čo je teraz obsahom výrazu " $2 \cdot 2^3 + 2$ "? Čo je jeho denotátom? Tá istá vec ako majú výrazy "18" alebo "3.6". V rovnosti " $2 \cdot 2^3 + 2 = 18$ " je vyjadrené to, že súbor znakov na pravej strane má ten istý denotát ako súbor na ľavej [...]. (pozri [6], 22)⁸

Ak odmietneme možnú hypotézu, že výraz "*Bedeutung*" sa používa významovo odlišne, pričom v tomto citáte Frege ešte myslí *Inhalt*, no v zmienke o stati *Über Sinn und Bedeutung* už *Bedeutung* chápe inak, a to preto, že v texte nemáme túto hypotézu o čo oprieť (keby Frege chcel zdôrazniť odlišné používanie, určite by sa v takom dôležitom prípade vyjadril explicitne), zostáva nám iba uvažovať o možnosti, že denotát výrazu, čiže ním pomenovaný predmet je explikátom obsahu vlastného mena. Znamená to teda, že podľa explikácie B je denotát mena jeho významom_{sb}? Zdá sa, že áno. ako tomu ostatne naznačuje aj Fregeho fixná idea vybudovať sémantiku predovšetkým pre ideálny jazyk.

Od logicky dokonalého jazyka (*Begriffsschrift*) treba požadovať, aby každý výraz, ktorý je gramaticky správne utvorený ako vlastné meno, a to zo znakov, ktoré sa už skôr zaviedli, naozaj označoval nejaký predmet, a ďalej, aby nebol zavedený nijaký nový znak ako vlastné meno bez toho, že by sa mu neza-bepečil nejaký denotát. (pozri [9], 358)

Zdá sa, že ak máme vedieť kompetentne narábať s takýmto ideálnym jazykom, musíme poznať denotát každého vlastného mena, ktoré *použijeme* a *rozumieme* mu. Principiálne to je možné, lebo každé vlastné meno tu má denotát. Takže sémantickou samozrejmosťou Fregeho dokonalého jazyka je, že každý výraz, ktorý chápeme ako vlastné meno, takto pochopíme len v spojitosti s označeným predmetom ("byť menom" znamená to isté ako "byť menom *niečoho*"). Toto riešenie však vyvoláva niektoré ďalšie neľahké

otázky, ktorým sa tu nemôžeme venovať: predovšetkým, čo to znamená, že musíme *poznať* denotát vlastného mena? Chápal by Frege pod týmto nejakú analógiu k Russellovmu princípu oboznámenosti (či už včítane jeho epistemológie zmyslových dát alebo nie)?

Samozrejme, na zrozumiteľnosť výrazov prirodzených, tj. nedokonalých jazykov. Frege kladie podstatne slabšiu požiadavku:

Zmysel vlastného mena pochopí každý, kto dostatočne pozná jazyk alebo súhrn označení, do ktorého toto vlastné meno patri [...]. (pozri [9], 350)

Riskujeme tým však, že nie každý výrok bude nositeľom poznania, pretože poznanie zmyslu výrazu ešte nevyhnutne nevedie k poznaniu jeho denotátu. To však nie je cieľom každodennej komunikácie. Ak by Frege kládol na poznanie denotátu dostatočne silnú požiadavku (oboznámenosť), nemuseli by sme určitému vlastnému menu porozumieť ako vlastnému menu v pravom zmysle slova, ale len ako výrazu, ktorého zmysel koncipuje ako denotát určité, bližšie neznáme, individuum či entitu.

Význam takýchto výrazov sa však nedá objasniť pomocou explikácie B, pretože tá postihuje len vzťah medzi pojmami »*Inhalt*« a »*Bedeutung*«, takže v konečnom dôsledku sa tu zmysel výrazu neberie do úvahy. V podstate by sme naozaj mohli povedať, že mená bez denotátov nemajú význam_{SB}. Avšak Fregeho požiadavka, že aj také výrazy sú zrozumiteľné, predsa naznačuje, že nejaký význam musia mať, ak patria do nejakého súboru znakov (ak by sme im prisúdili význam_I, potom význam_{SB} nemôžeme pokladať za jeho **explikát** ani za **doplnenie**). Explanačná hodnota explikácie B je tým značne obmedzená.⁹

VIII. Význam_{SB} v explikáciach A a B

Nehľadiac na to, že explikácie A a B sa vzťahujú na odlišné druhy výrazov a ich obsahov, je medzi nimi výrazný významový posun, ktorý celú Fregeho koncepciu v istom smere znejasňuje. V explikácii A sa *Inhalt* transformuje na *Sinn* a *Bedeutung* výroku - na myšlienku a pravdivostnú hodnotu. Naproti tomu v explikácii B sa obsah vlastného mena transformuje na jeho denotát - označenie entitu.

Odlíšnosť explikácií A a B treba hľadať ešte v prvej koncepcii. Zmysel výrazu nebol kodifikovaný ako samostatná entita, a preto nemohol byť súčasťou obsahu (*Inhalt*) výrazu. V explikácii B zmysel výrazu úplne absentuje a v explikácii A je viac-menej násilne zavedený ako ekvivalent

usudzovateľného obsahu. Na druhej strane však charakteristika, ktorú neskôr stelesnil zmysel výrazu - spôsob danosti (obsahu) - už v prvej koncepcii vystupovala. Ale istým spôsobom boli dané len obsahy individuových deskripcií (tj. označené predmety). S výrokom ako celkom sa nespájala nijaká taká charakteristika vo vzťahu k jeho obsahu. Je preto prekvapujúce, že v explikácii B zmysel výrazu nevystupuje a v explikácii A sa objaví (pochopiteľnejší by bol prípad, keby explikácia A zmysel výrazu nereflektovala a explikácia B naopak). Čo sa stalo so spôsobom danosti predmetu označeného individuovou deskripciou? Skadiaľ sa vzala myšlienka výroku koncipujúca pravdivostnú hodnotu? Na druhú otázku dáva v podstate odpoveď samotná explikácia A. Prvá otázka kladie závažný problém z tohto dôvodu: ako obhájiť platnosť princípu funkcionality pre zmysel zloženého výrazu (zmysel zloženého výrazu je funkciou zmyslov zložiek tohto výrazu), ktorý je z praktického hľadiska veľmi potrebný, a zrejme aj správny?

Zdá sa, že zmysel individuových deskripcií nie je výsledkom explikácie, ale skôr kodifikácie zmyslu ako ontologicky samostatnej entity. Keď sa teraz pokúsime zosúladiť význam_{SB}, ako to vyplýva z oboch explikácií, musíme povedať, že ak explikácia A adekvátne vysvetlí, čo je významom výrazu (výroku), potom explikácia B nie je v tomto úspešná pri individuových deskripciách. K významu_{SB} tu treba totiž, okrem označeného predmetu, pripočítať aj zmysel deskripcie (podobne tiež pre jednoduché výrazy, príslušné typy zmyslov). Významom_{SB} výrazu s denotátom potom bude jeho zmysel spolu s týmto denotátom a významom_{SB} výrazu bez denotátu zasa samostatný zmysel. Významy_{SB} by takto boli zjednotené: každý výraz určitého typu by mal ako svoj význam_{SB} entitu príslušného typu (predmet, funkciu, pravdivostnú hodnotu) spolu so zmyslom, ktorý danú entitu koncipuje. Zdá sa potom, že vo vzťahu k významu_I, jedna zložka významu_{SB} **explikuje** tento význam_I, zatiaľ čo druhá zložka tento význam_I **doplňa**. Celkom bez problémov by sme mohli toto hľadisko pripísať Fregemu.

Existujú však aj iné spôsoby, ako zosúladiť explikácie A a B, ktoré sú podstatne vzdialenejšie Fregeho intenciam: v oboch prípadoch zoberieme za hlavnú explikáciu B, ktorá je určujúca pri hľadaní významu_{SB} (negatívne dôsledky nateraz zanedbáme). Potom aj v prípade výrokov explikujeme ich obsah (*Inhalt*) ako denotát. Takže významom_{SB} je naozaj označený predmet, čo najmä pri výrokoch vedie k značne neintuitívnemu záveru, že významom_{SB} výroku je jeho pravdivostná hodnota.

Lenže obsah (*Inhalt*) výroku netvorí iba pravdivostná hodnota, a preto sa tomuto záveru môžeme vyhnúť. Usudzovateľný obsah by sme tu netransformovali na myšlienku (*Gedanke*), ale skôr na istú konštrukciu (nie

v Tichého zmysle slova), ktorá by pozostávala z istej funkcie a argumentu (-ov) usporiadaných určitým spôsobom na základe syntaktickej štruktúry daného výroku. Pravdivostnú hodnotu by sme odsunuli do inej sféry, nestala by sa denotátom výroku, ale prirad'ovanie pravdivosti, resp. nepravdivosti jednotlivým vetám by prešlo napr. do kompetencií tých špeciálnych disciplín, do ktorých by tieto vety patrili. Významom_{SB} je potom určitá konštrukcia, a nie pravdivostná hodnota. Toto tvrdenie sa dá podstatne lepšie obhájiť, aj keď nie je intuitívne. Znovu tu totiž vystupuje otázka: čo je významom_{SB} výrazov bez denotátov? Frege však na ňu mal pripravenú odpoveď (je to zmysel výrazu, na základe ktorého mu rozumieme a dokážeme ho zaradiť do istého jazykového systému; príslušnosť výrazu v nejakom jazyku je dostatočnou zárukou, že má význam), a preto toto riešenie nemožno Fregemu podsunúť. Jednako sa však ešte pri ňom pristavme a porovnajme ho s odpoveďou, že významom_{SB} je pravdivostná hodnota.

Ak by Frege akceptoval pravdivostnú hodnotu ako jedinú zložku významu_{SB} výroku, dostal by sa do konfrontácie s istou komplikáciou: ako môže byť významom zloženého výrazu nejaká jednoduchá entita (dokonca taká jednoduchá, že podľa Fregeho nie je definovateľná)? Všeobecne treba pripomenúť, že Frege sa proti ním proklamovanej jednoduchosti Pravdy a Nepravdy prehrešil, keď chcel, aby v nich boli nejakým spôsobom obsiahnuté partikulárne denotáty zložiek vety, o ktorej pravdivostnú hodnotu ide (pozri [9], 355). Táto jeho myšlienka je pomerne temná, ale presvitá v nej úsilie vyhnúť sa vyššie uvedenému absurdnému dôsledku. Preto by sa v istých momentoch mohlo zdať, že Frege sa naozaj chcel dopracovať k tomu, aby vo významo_{SB} výroku boli obsiahnuté denotáty zložiek vety, prostredníctvom ktorých sa dostávame k pravdivostnej hodnote. To by v podstate znamenalo, že významom_{SB} výroku je príslušná konštrukcia. Miestami však Frege uvádza, že výroky *sú o* denotátoch tých výrazov, ktoré sú v nich obsiahnuté. Táto relácia »byť o« akoby dopĺňala vzťah denotácie a chránila pred spomenutou komplikáciou.

Prečo prvá úvaha, kde sme explikáciu B "prispôsobili" explikácii A, lepšie vysvetľuje, čo je významom_{SB} výrazov, než druhé dve úvahy? Aspoň taxatívne vymenujme niekoľko dôvodov:

(i) zabráňuje sa, aby výrazy bez denotátov neboli bez významu (pozri IX. paragraf. druhú námietskú);

(ii) nemusíme prijať stanovisko, že výrokom porozumieme až vtedy, keď spoznáme ich pravdivostnú hodnotu;

(iii) rôzne výroky nebudú mať totožné významy: jedna trieda pravdivostnú hodnotu Pravda, druhá Nepravda;

(iv) podobne, významom rozdielných kodenotujúcich individuových deskripcii nebudú tie isté individuá; atď.

IX. Dva protiargumenty

Proti tejto rekonštrukcii významu_{SB} u Fregeho, by sa mohli vzniesť niektoré námietky. Predovšetkým, proces rozumenia treba údajne oddeliť od uchopenia denotátu daného výrazu, keďže najprv výrazu porozumieme a až potom môžeme hľadať jeho denotát. Podobne denotát daného výrazu nie je vždy kognitívne uchopiteľná entita, čo by viedlo k tomu, že len niektorým výrazom porozumieme, a ostatným, aj keď ich úspešne používame, nevyhnutne nerozumieme. Obe námietky smerujú k tomu istému: ak chcel Frege explikovať význam, potom vhodným explikátom je práve zmysel výrazu, a nie jeho denotát (tieto námietky teda nereflektujú **doplnenie**, ale zdôrazňujú iba **explikáciu**). Výrazu rozumieme na základe jeho zmyslu!

Predovšetkým, na obranu predloženej interpretácie netvrdím, že denotát, čiže označený predmet, je významom_{SB} výrazu, ale iba toľko, že je *časťou* významu_{SB} niektorých druhov výrazov. Takto platí, že významom_{SB} niektorých výrokov, ktorých pravdivosťnú hodnotu poznáme, je myšlienka s touto pravdivosťou hodnotou, čiže v skoršej koncepcii súd, v ktorom sa niečo pravdivo tvrdí alebo popiera.

Prvá z uvedených námietok všeobecne vyplýva z Dummettovej interpretácie Fregeho koncepcie a popiera aj myšlienku uvedenú v predchádzajúcom odstavci.

Fregeho skutočný výraz je samozrejme "*Bedeutung*", čo je jednoducho nemecké slovo pre "význam": nemôžeme ale nahradiť "*Bedeutung*" ako sa vyskytuje u Fregeho, bez osobitného varovania. [...] Zvyčajný preklad týchto slov správne zaznamenáva, že Fregeho rozlíšenie medzi zmyslom a denotátom [reference] nemôžeme adekvátne označiť ako "rozdiel medzi dvoma zložkami v intuitívnom pojme význam". Denotát vo Fregeho chápaní vôbec nie je zložkou významu: niekto, kto nepozná denotát výrazu, nepreukazuje tým, že výrazu nerozumie, alebo rozumie len sčasti. Frege vyžaduje pojem denotát v teórii významu - ako sa všeobecne vysvetľuje fungovanie jazyka - práve tak, ako vyžaduje pojem pravdivosti: denotát výrazu nie je o nič viac súčasťou toho, čo bežne chápeme pod významom, ako je pravdivosťná hodnota vety. (pozri [2], 84)

Dummettovmu názoru nemožno uprieť istú intuitívnu opodstatnenosť: pomerne presne vystihol, o čo ide v bežnej predstave o tom, čo je významom

istého výrazu (čo je významom.). Dôležitou súčasťou jeho stanoviska pri interpretácii Fregeho koncepcie však je, že pravdivostná hodnota nie je zložkou významu vety. My sme však ukázali, že pre niektoré *druhy* výrokov je poznanie ich pravdivosti alebo nepravdivosti dôležité: aby sme ich mohli správne pochopiť ako pravdivé alebo nepravdivé (o čo nám v mnohých prípadoch ide), musíme poznať aj ich pravdivostnú hodnotu. Fregemu ide v prvom rade o poznanie, preto aj buduje ideálny jazyk, a teda vetám tohto jazyka porozumieme až keď poznáme aj ich denotáty. Za týchto podmienok Dummettova veta, že "denotát vo Fregeho chápaní vôbec nie je zložkou významu", je jednoducho nepravdivá. A pokiaľ je dôležitá pravdivostná hodnota pre jej význam, dôležité sú aj parciálne denotáty zložiek vety - funkcia a jej argument (-y) -, keďže denotát zloženého výrazu je funkciou denotátov zložiek tohto výrazu. Významom_{SB} výrazu u Fregeho nie je jeho "slovníková definícia", ako možno predpokladá Dummett.

Druhá námietka vychádza zrejme z nesprávneho pochopenia tých Fregeho slov, kde sa vyjadruje k výrazom bez denotátov, pričom tieto výrazy pokladá za legitímnu súčasť toho-ktorého jazyka.

Azda treba pripustiť, že každý gramaticky správne utvorený výraz, ktorý predstavuje vlastné meno, má vždy zmysel. Ale tým sa ešte nič nehovorí o tom, či tomuto zmyslu zodpovedá aj nejaký denotát. Slová "nebeské teleso, ktoré je najviac vzdialené od Zeme" majú zmysel, ale je nanajvýš otáznne, či majú aj nejaký denotát. [...] Teda to, že sme pochopili určitý zmysel, ešte neznamená, že sme sa s určitosťou dostali aj k nejakému denotátu. (pozri [9], 351)

Frege však takisto tvrdí, že ak určitý výraz bez denotátu je súčasťou zloženého výrazu, potom ani tento zložený výraz nebude mať denotát (pozri [9], 353), čím vyjadruje, že nebudeme poznať pravdivostnú hodnotu výroku, čiže jeho významom_{SB} nebude myšlienka s identifikovanou pravdivostnou hodnotou, ale nanajvýš samostatná myšlienka. Teda s danou vetou nespojíme súd, ale iba jeho časť - myšlienku. To ale neznamená, že tejto vete neporozumieme: porozumieme jej však len ako vete, o ktorej nevieme, či je pravdivá alebo nepravdivá. A to, že pokiaľ dané slovo patrí do nejakého lingvistického systému, musí vyjadrovať nejaký zmysel neznamená, že tento zmysel by ako význam_{SB} postačoval. Stačil by len v niektorých prípadoch. Takto by sa dala odstrániť každá námietka založená na absencii denotátu výrazu a pod. Ako sme videli v predchádzajúcej časti, vôbec neodporujú našej interpretácii.

Takže Fregeho implicitné rozlíšenie medzi vetami, s ktorými spájame súdy a vetami, s ktorými spájame iba myšlienky, navodzuje, že nevystačíme iba so zmyslom ako významom_{SB}, ale potrebujeme aj viac: v niektorých prípadoch je nevyhnutné identifikovať aj denotát výrazu ako súčasť významu_{SB}.

X. Záver

Na začiatku sme uviedli zopár výhrad proti absolutizujúcemu postoju niektorých logikov, najmä P. Tichého. Teraz sa zdá, že Tichého problém, že pýtajúci sa neporozumie svojej vlastnej otázke, je zbytočný a umelý: porozumie svojej otázke už len preto, že pozná jej zmysel. Podobne, keby M. Duži najprv chcela zistiť odpoveď na otázku, či Frege naozaj chcel význam, výroku **explikovať** ako jeho pravdivostnú hodnotu, zistila by, že Frege vybuodoval istý obranný mechanizmus proti takému záveru. Takisto sa mi zdá dosť zavádzajúce hovoriť o významoch_{SB} len v spojitosti s denotátom výrazov (či už je ním obvyklý alebo nepriamy denotát). Neodmysliteľnou súčasťou významu_{SB} je tiež zmysel ako *vyjadrená entita*.

Keďže je zjavné, že také podivné interpretácie vyvolalo nepozorné používanie slova "význam", pri Fregeho *Bedeutung*, bolo by zrejme vhodnejšie zotrvať pri tradičnom preklade ako "denotát" ("*reference*" a pod.), pričom treba zdôrazniť, že denotát výrazu je ním označený predmet, ktorý sa takto niekedy stáva súčasťou jeho významu_{SB}. Alebo inou možnosťou by bolo prekladať "*Bedeutung*" ako napr. "význam_F" či nejako inak naznačiť nezvyčajné použitia slova "význam": tu by sa tiež, pravdaze, vyžadovala zmienka o tom, aký je rozdiel medzi tradičným a fregeovským používaním tohto termínu.¹⁰

Filozofická fakulta UK,

Katedra logiky a metodológie vied,

Šafárikovo nám. 6, 811 02 Bratislava,

e-mail: klmv@fphil.uniba.sk

POZNÁMKY

^{*} Ďakujem P. Cmorejovi za pozorné a kritické prečítanie pôvodnej verzie state, ako aj za diskusie o danej téme, ktoré mi pomohli ujasniť si mnohé problémy a vylepšiť formulácie.

¹ Istá pochybnosť by mohla vzniknúť v súvislosti s individuovými vlastnými menami, kde sa môže zdať, že ich význam, je daný práve označeným (pomenovaným) predmetom. Jednoznačne však nemôžeme tvrdiť, že označené individuum je významom, mena, keďže úspešne používame mená ako napr. "Herakles", a teda im rozumieme. Minimálne v takýchto prípadoch zrejme platí, že význam, mena je daný istou deskripciou, resp. deskripciami. Mohlo by sa však namietat, že

významom_i je tu práve ideálna entita, produkt básnickej fantázie atď'. Ale, pýtam sa, neexistuje taký výtvor vďaka týmto deskripciám a ich významom_i?

² P. Cmorej zastáva tézu, že preklad je zároveň interpretáciou (čo platí najmä o dobrých prekladoch, ak sú zároveň aj dobrou interpretáciou). Pri preklade Fregeho "*Bedeutung*" to platí dvojnásobne.

³ The reference of "(2.2)-3" is, according to Frege's new theory, the number one.

⁴ Čitateľa upozorňujem na nedávny slovenský preklad [7] tejto state od I. Hanzela. S týmito myšlienkami sa teda môže oboznámiť aj tam na stranách 265-267.

⁵ Citované podľa [4], kde anglický prekladateľ preložil "*Sinn*" aj "*Bedeutung*" ako "*meaning*", čo vhodne vystihuje zmysel Fregeho použitia týchto výrazov. Preto aj v tomto citáte uvádzam slovo "význam". V nemeckom origináli citovaná pasáž znie: "*Alle Zeichen, die ich anwende, theile ich daher ein in solche die einen ganz bestimmten Sinn haben. Die erstern sind die Buchstaben, und diese sollen hauptsächlich zum Ausdrücke der Allgemeinheit dienen. Bei aller Unbestimmtheit muss aber daran festgehalten werden, dass ein Buchstabe die Bedeutung, welche man ihm einmial gegeben hat, in demselben Zusammenhange beibehält.*" (pozri [5], 1)

⁶ Hoci Frege vo svojej druhej koncepcii zdôrazňuje dôležitosť vzťahu medzi zmyslom a denotátom, nezaviedol preň žiadne označenie. Až neskôr Alonzo Church v *Introduction to Mathematical Logic* zaviedol termín "*to be a concept of*" ("koncipovať"), zároveň však výraznejšie zasiahol do pôvodnej Fregeho koncepcie. Niekedy tento Churchov termín používam.

⁷ Frege niekedy tvrdí, že výroky vyjadrujú (*ausdrücken*) sudy. Zároveň však upozorňuje, že je to nepresné, lebo vyjadrená je myšlienka (*Gedanke*), resp. zmysel výroku (výrazu), a pravdivostnú hodnotu - ďalšiu zložku súdu - daný výrok označuje (*bedeuten, hezeichnen*).

⁸ V nemeckom origináli citát začína: "*Was ist nun der Inhalt, die Bedeutung von "2.2+2"?"*"

⁹ Existuje však trieda jazykových výrazov, pri ktorých nie je ľahké objasniť, na základe čoho im rozumieme. Ide o indexové výrazy ako "ja", "ty", "tu", "včera" a pod. Ani Frege im nevenoval príliš veľa pozornosti, až na niekoľko zmienok v [7]. Všeobecne nám však, zmysel individuového výrazu príliš nepomôže, lebo sa podľa Fregeho mení v závislosti od zmeny denotátu výrazu, keďže zmysel je spôsobom danosti denotátu. Preto sa zdá, že pre porozumenie výrazu je prvoradý označený predmet. Fregeho koncepcia indexových výrazov je pomerne nejasná a tento náčrt veľmi nepresný. Preto túto problematiku zatiaľ odkladám. Chcem jej venovať osobitnú stať.

¹⁰ P. Cmorej v tejto súvislosti navrhuje: "Ak preklad má vystihnúť Fregeho hľadanie a váhanie pri používaní tohto termínu a najmä ak vychádza spolu s prekladmi jeho predchádzajúcich prác, pravdepodobne bude účelnejšie dať prednosť prekladu výrazom "význam", pričom v prekladoch prác z roku 1890 a neskôr treba čitateľa upozorniť na jeho špeciálny význam. Na druhej strane, ak preklad nemá byť čírym doslovným pretlmočením jeho textu, ale aj interpretáciou, v prácach, ktoré vyšli po stati *Über Sinn und Bedeutung* by bolo vhodnejšie siahnuť po menej zavádzajúcom preklade "denotát" (prítom nemožno vylúčiť výnimky vynútené kontextom)." (pozri [1], 1-2)

LITERATÚRA:

- [1] CMOREJ, P. (1996): K prekladu a interpretácii Fregeho "Bedeutung". Rukopis.
- [2] DUMMETT, M. (1981): **Frege. Philosophy of Language**. London. Duckworth.
- [3] DUŽÍ, M. (1996): Propoziční postoje, homonymie, synonymie a ekvivalence výrazů. In: **Organon F 3** č. 2. 101-112
- [4] FREGE, G. (1967): *Begriffsschrift, a Formula Language, Modeled upon that of Arithmetic, for Pure Thought*. In: **From Frege to Gödel**. Ed. Jean van Heijenoort. Cambridge. Mass. 1-82.
- [5] FREGE, G. (1964): *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. In: **Begriffsschrift und andere Aufsätze**. Georg Olms. Hildesheim. I-XVI + 1-88.
- [6] FREGE, G. (1966): Function and Concept. In: **Translations from Philosophical Writings of Gottlob Frege**. Eds. Peter Geach and Max Black. Oxford. 21-41.
- [7] FREGE, G. (1996): Myšlienka: Logické skúmanie. In: **Organon F 3**, č. 3. 262-281.
- [8] FREGE, G. (1984): On Concept and Object. In: **Gottlob Frege: Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy**. Ed. Brian McGuinness. Oxford. 182-194.
- [9] FREGE, G. (1992): O zmysle a denotáte. In: **Filozofia** 47, č. 6. 349-363.
- [10] FREGE, G. (1956): The Thought: A Logical Inquiry. In: **Mind** 259. 289-311.
- [11] MATERNA, P. (1995): **Svět pojmů a logika**. Praha, Filosofia.
- [12] PEREGRIN, J. (1996): Dynamická sémantika a dynamická logika. In: **Organon F 3**, č. 4. 333-348.
- [13] RYLE, G. (1992): Teória významu. In: **Filozofia prirodzeného jazyka**. Ed. Marianna Oravcová. Bratislava. Archa. 100-117.
- [14] TICHÝ, P. (1988): **Foundations of Frege's Logic**. Berlin - New York. Walter de Gruyter.
- [15] TICHÝ, P. (1996): Znovu o *Sinn* a *Bedeutung*. In: **O čem mluvíme? (Vybrané stati k logice a sémantice)**. Ed. Jaroslav Peregrin. Filosofia. Praha. 147-161 (Pôvodne vyšlo ako *Sinn* and *Bedeutung* Reconsidered. In: **From the Logical Point of View** (1992) č. 2, 1-10).